

INGĖ LUKŠAITĖ

**PROTESTANTIŠKA VOKIETIJOS KNYGA
LIETUVOS DIDŽIOSIOS KUNIGAIKŠTYSTĖS PROTESTANTŲ BIBLIOTEKOSE
XVI–XVII a.**

Įvadas

Nuo Renesanso epochos pradžios, o ypač reformacijos laikotarpiu, bibliotekos ir didesni knygų rinkiniai tapo ne tik valdovo rūmų, bažnyčių ar vienuolynų institucijomis, bet ir pasidarė išsilavinimo bei prestižo dalyku didikų, turtingų bajorų dvaruose, pradėjo kauptis miestiečių namuose. Bibliotekos buvo būtinos gausėjančiam pasauliečių inteligentų – žmonių, protinių darbu sau pelniusių duoną, sluoksniui. Reformacijos nuostata skelbti Evangeliją gimtąja kalba ir siekti mokėti skaityti šv. Raštą, o raštingumą padaryti religinio išsilavinimo dalimi skatino kaupti knygas parapišose bažnyčiose, ypač protestantų distriktų centruose. Nuo XVI a. aštuntojo dešimtmečio prasidėjus reformacijos šalininkų ir katalikų bažnyčios rungimuisi dėl įtakos visuomenei, bibliotekos buvo kaupiamos visose per XVI ir XVII a. įsteigtose ir katalikų – Vilniaus (1570), Kražių (1614), Kauno (1648), ir evangelikų reformatų (Vilniaus, Kėdainių, Biržų, Slucko) vidurinio lygio mokyklose.

Vilniaus universitete formavosi didelė biblioteka, kuri jo veiklos pradžios metais – 1579 m., turėjo 4,5 tūkstančio tomų. Jos pagrindą sudarė paskutinio Jogailaičio – Žygimanto Augusto dovanota rūmų biblioteka, vėliau ją papildė vyskupai, kanauninkai, didikų dovanos ir Vilniaus akademijos spaustuvės 1575–1803 m. privalomas egzempliorius¹.

Gausėjo žinių apie kelių dešimčių ar kelių knygų rinkinius vidutinių bajorų namuose XVI–XVII a.²

Prasidėjus kontrreformacijai, buvo atgaivintos jau veikusios ir kaupiamos naujai kuriamų katalikų vienuolynų (Vilniaus pranciškonų, Kretingos ir Tytuvėnų bernardinų) bibliotekos, intensyviai kaupta Vilniaus vyskupijos kapitulos biblioteka³. Taigi laikotarpis nuo XVI a. vidurio iki XVII a. vidurio (reformacijos ir kontrreformacijos rungimosi šimtmetis) buvo daugelio bibliotekų Lietuvoje komplektavimo pradžia, jų starto amžius. Nuo to laiko dideli knygų rinkiniai su nemažomis netektimis ir papildymais buvo perduodami XVIII–XIX a. visuomenei ir veikė jos mentalitetą.

¹ Vladimirovas L. Knygos istorija. Senovė. Viduramžiai. Renesansas. XVI–XVII amžiai. V., 1979. P. 510–513.

² Ten pat. P. 515.

³ Kurczewski Jan. Kościół zamkowy czyli katedra Wileńska. T. 2. Wilno, 1910. P. 117–118.

XX a. Lietuvos istoriografija atskleidė daug nauja apie bibliotekų raidą Lietuvoje. Bendruosius bibliotekų raidos bruožus pasaulio knygos istorijos kontekste apibūdino Levas Vladimirovas⁴. Jo plunksnai priklauso ir Vilniaus universiteto bibliotekos istorija, ilgametės išlikusių Žygimanto Augusto knygų paieškos⁵. Lietuvos bibliotekų inkunabulus tyrė Nojus Feigelmanas⁶. Bendrus asmeninių XV–XVIII a. bibliotekų bruožus apibūdino ir žinias apie turėtas bibliotekas registravo Vladas Žukas, Edmundas Rimša⁷. Duomenis apie Kauno miestiečių knygų rinkinius XVI–XVII a. surinko ir paskelbė Zigmantas Kiaupa⁸. Duomenis apie katalikų bažnyčių ir vienuolynų bei jų dvasininkų turėtas knygas rinko J. Lebedys, L. Vladimirovas⁹, o išlikusius XVII–XIX a. Lietuvos dvarų bibliotekų katalogus suregistravo Mečislovas Jučas¹⁰. Pačių bibliotekų turinys, remiantis jų katalogais ar sąrašais, ir kaupimo šaltiniai tirti palyginti nedaug: paskelbti sąrašai ir tirtos Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kanclerio Albrechto Goštauto 1510 m.¹¹, Abraomo Kulviečio (Abraham Culvensis) XVI a. vidurio¹², Žygimanto Augusto Vilniaus rūmų 1544–1572 m.¹³ ir Salomono Risinskio (Salomo Risinnius, Phanterus apie 1587–1625)¹⁴ bibliotekos.

Protestantiškoji Lietuvos bibliotekų dalis ir specialiai Vokietijos žemėse parengtos ir spausdintos knygos vokiečių ir lotynų kalba, jų reikšmė Lietuvos kultūrai netyrinėta. Šiame straipsnyje pabandysime apžvelgti šią literatūrą išlikusiuose bibliotekų kataloguose arba aprašuose: Lietuvos didžiojo kunigaikščio Žygimanto Augusto Vilniaus rūmų bibliotekoje, inteligentų liuteronu Abraomo Kulviečio ir evangeliko reformato S. Risinskio asmeninėse bibliotekose, protestantų Biržų ir Dubingių šakos kunigaikščių Radvilų Kėdainių dvaro, vienos iš mokymo institucijų – Slucko gimnazijos knygų rinkiniuose bei Vilniaus liuteronų bažnyčios bibliotekoje. Knygų iš protestantiškų Vokietijos žemių buvo ir katalikų institucijų bei asmeninėse bibliotekose,

⁴ Vladimirovas L. Ten pat.

⁵ Vladimirovas L., Petrauskienė I. Akadcmijos biblioteka ir spaustuė // Vilniaus universiteto istorija 1579–1803. V., 1976. P. 206–220.

⁶ Feigelmanas N. Lietuvos inkunabulai. V., 1975.

⁷ Žukas V. Asmeninės bibliotekos Lietuvoje XV–XVIII a. // Bibliotekų darbas. 1976. Nr. 12, 1977. Nr. 2, 6, 9. P. 31–33; Rimša E. Vienos XVI a. bibliotekos pėdsakais // Bibliotekų darbas. 1987. Nr. 9. P. 33–34.

⁸ Kiaupa Z. Kauniečių knygų rinkiniai XVI–XVII a. // Iš Lietuvos bibliotekų istorijos / Sud. J. Tumeilis. 1985. P. 5–12.

⁹ Vladimirovas L. Vienuolynų ir bažnyčių bibliotekos Lietuvoje (iki 1800) // Knygotyra. T. 1(8). 1970. P. 93–113; Lebedys J. Lietuvių kalba XVII–XVIII a. vicšajame gyvenime. V., 1976.

¹⁰ Jučas M. Žinios apie Lietuvos XVII–XIX a. dvarų katalogus // Iš Lietuvos bibliotekų istorijos. V., 1985. P. 46–51.

¹¹ Kraszewski J. I. Wilno od początków jego do roku 1750. T. 4. Wilno, 1842. P. 78, 107–110. Šį sąrašą laikė karaliaus Žygimanto Senojo Vilniaus pilies bibliotekos sąrašu, tačiau K. Jablonskis įrodė, kad buvo A. Goštauto bibliotekos sąrašas. 1510 m. Albrechto Goštauto biblioteka // Jablonskis K. Lietuvių kultūra ir jos veikėjai. V., 1973. P. 353–357.

¹² Wotschke T. Abraham Culvensis... // Altpreussische Monatschrift. Königsberg. B. 42. 1905. P. 185–187; Ročka M. A. Kulviečio bibliotekos autoriai ir knygos // Knygotyra. 1(8). 1970. P. 115–128.

¹³ Kawecka–Gryczowa A. Biblioteka ostatniego Jagiellona pomnik kultury renesansowej. Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk – Łódź, 1988.

¹⁴ Lukšaitė I. Salomono Risinskio bibliotekos Vilniuje sąrašas // Iš Lietuvos bibliotekų istorijos. V., 1985. P. 17–45.

tačiau tikėtina, kad gausiausi jų rinkiniai galėjo būti sukaupti kaip tik protestantų bibliotekose, kurių dauguma dar netyrinėtos. Šiame straipsnyje nesiimama registruoti duomenų apie protestantiškas bibliotekas ar rekonstruoti jų iš išlikusių knygų.

Protestantiška knyga čia laikysime ne tik teologinę, religinę literatūrą, bet ir visą protestantiškų Vokietijos žemių produkciją, kurią formavo ir bendros Europos kultūros raidos kryptys, ir esminės reformacijos nuostatos.

XVI a. VIDURIO BIBLIOTEKOS

Nemažai žinių apie protestantiškus leidinius mus pasiekė iš Lietuvos didžiojo kunigaikščio Žygimanto Augusto Vilniaus rūmuose 1544–1572 m. komplektuotos bibliotekos. Žygimantas Augustas netapo protestantu ir jo biblioteka nepriskirtina protestantiškoms bibliotekoms, tačiau verta atidžiau pažvelgti į šios pirmos tokio didelio masto XVI a. vidurio bibliotekos protestantišką dalį. Pirmieji kunigaikščio įgaliotiniai bibliotekai supirkti Andrejai (tėvas ir sūnus) Trzecieškiai (dirbę 1547 m., 1548–1552 m.), Johanas Cosmijus (Jan z Komina) buvo palankūs reformacijai arba vėliau perėjo į jos šalininkus, studijavo Vitenberge, pažinojo Ph. Melanchthoną. 1551–1553 m. bibliotekininkas buvęs karalienės Barboros Radvilaitės sekretorius Stanislovas Koszutskis (Koszucki) buvo įtariamasis „erezija“. Trumpam į bibliotekininkus patekęs Franciscus Lismaninis vėliau tapo arijonu, o vienas iš kandidatų į bibliotekininkus buvo Karaliaučiaus liuteronas prūsas Kristupas Alzunius. Tik nuo 1559 m. bibliotekos komplektavimo darbus perėmė katalikas Lukas Górnickis (1525–1603). Iš šio laikotarpio yra išlikęs, deja, tik S. Koszuckio 1553 m. sudarytas teisės knygų katalogas lotynų kalba. Žygimanto Augusto bibliotekos tyrinėtoja A. Kawecka-Gryczowa mano, kad Trzecieškių ir J. Cosmijaus iki 1552 m. supirktų 1 273 knygų nemažą dalį turėjo sudaryti protestantiški leidiniai. Remiantis A. Kaweckos-Gryczowos atlikta bibliotekos dalies rekonstrukcija ir tos dalies išlikusių knygų sudaryta knygų išleidimo ir įrišimo vietų lentelė, matyti, kad šioje bibliotekos dalyje gausiausi buvo Šveicarijos (189 pavadinimai), Prancūzijos (186 pavadinimai) ir Vokietijos žemių (121 pavadinimas) leidiniai (tačiau net 39 leidiniai buvo iš katalikiškų Kelno ir Ingolštato leidyklų), ketvirtoje vietoje buvo Italijos, penktoje – Nyderlandų spauda. Tarp atkurtų 960 knygų pavadinimų, kaip nurodė tyrinėtoja, išliko labai mažai protestantiškų leidinių. Matyt, juos „išvalė“ karaliaus testamentu vykdytoja Žygimanto Augusto sesuo Ona Jogailaitė, perdavusi dalį knygų Vilniaus jėzuitų kolegijai¹⁵. Rekonstruotoje bibliotekos dalyje tarp 356 teisės knygų buvo 6 vokiečių kalba, tarp jų *Landrecht des Fürstenthums Württemberg* (1554, Nr. 202)¹⁶ ir 5 Andrejaus Pernederio (mir. 1543?) teisės praktikos veikalai, išleisti Ingolštate (Nr. 248–252). Tarp lotyniškų buvo M. Lutherio advokato Hieronymo Schuerpfo (Schurff, 1480–1554) *Consilia iuris* (Franckfurt, 1551, Nr. 297) ir 1538 m.

¹⁵ Kawecka–Gryczowa A. Biblioteka ostatniego Jagiellona pomnik kultury renesansowej. Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź, 1988. S. 36–38, 67–69, 125–308.

¹⁶ Čia ir toliau nurodomas numeris yra knygos eilės numeris nagrinėjamame bibliotekos sąrašė ar kataloge.

Vitenberge išleistas *De iniustus processibus iudicii Camerae Imperialis protestatio et petitio principum et coeterorum confoederatorum in causa verae religionis et puras doctrinae Christi* (Nr. 269, Vitebergae, 1538). Remiantis įvairiais šaltiniais, nustatyta, kad tarp Biblijų hebrajų, graikų, lotynų, čekų, prancūzų, lenkų kalbomis Žygimantas Augustas turėjo Martino Lutherio Biblijos vertimą į Vokiečių kalbą, Hanso Luffto greičiausiai 1541 m. leidinį su paties vertėjo autografu kunigaikščiui (Nr. 532) bei du toms Lutherio darbu: *Tomus primus operum omnium* (Wittenberg, H. Lufft, 1545, Nr. 463) ir tiksliau nenustatytus *Opera Lutheri*, padovanotus Saksonijos kunigaikščio (Nr. 464). Negausiuose teologinių protestantiškų knygų likučiuose buvo Theodoro Bibliandero (Buchmann, mir. 1564) *Machumetis Saracenorum principis eiusque successorum vitae ac doctrina ipseque Alcoran... cum Philippi Melancthonis praemunitione* ([Basel, 1543], Nr. 385), Joanno Brentijaus (Johann Brenz, 1499–1570) *Evangelii secundum Ioannem undecim posteriora capita...* (Halae Svecorum [1548 ar 1545 m. leidinys], Nr. 389), Urbano Rhegijaus (Rieger Urban, 1489–1541) *Novae doctrinae ad veterem collatio* ([Hagenau?], 1526, Nr. 488). Antra tiek protestantų autorių veikalų buvo iš klasikinės filologijos, taip pat humanitariniam išsilavinimui ir valstybės raštinėms reikalingų knygų: Ioachimo Camerarijaus sen. (Camermeister 1500–1574) *Commentarii utrius linguae...* (Basileae, 1551, Nr. 832), Eobano Hesso Helijaus (Koch, 1488–1540) *In P. Vergilii Maronis Bucolica annotationes* (Coloniae, 1540, Nr. 837), Philippo Melancthono (Schwarzerd, 1497–1560) *In Hesiodi libros De opere et dies enarrationes* (Parisiis, 1543, Nr. 847) ir jo *Selectarum declamationum, quas conscripsit et partim in schola Vitenbergensi recitavit...* (Argentorati, 1544, Nr. 847). Buvo Johanno Sturmo (Johann Sturm, 1507–1589) *Prolegomena*, kelios knygos vokiečių kalba, skirtos kalbos vartojimo praktikai: *Notariat und Rhetoric Teutsch* (Frankfurt a/M, 1546, Nr. 880), *Formular allerlei Schreibenn...* (Frankfurt a/M, 1549, Nr. 871).

Lotyniško bibliotekos pobūdžio nekeitė nedidelis kiekis šnekamosiomis prancūzų, vokiečių, lenkų kalbomis išleistų knygų: be jau minėtų vokiškų, buvo dar knyga apie vaistažoles (Hieronymus Bock *Kräuterbuch...* Strassburg, 1546, Nr. 690).

Iš pirmojo ankstyvojo reformacijos plitimo Lietuvoje – liuteroniškojo laikotarpio XVI a. 4–5 dešimtmečių – yra išlikęs vieno pirmųjų reformacijos Lietuvoje pradininkų, Karaliaučiaus universiteto profesoriaus **Abraomo Kulviečio** (Abrahamus Culvensis, mir. 1545) bibliotekos sąrašas, sudarytas tuoj po jo mirties. Iš sąrašo matyti ryški orientacija į antikos kultūros pažinimą, į klasikinių kalbų filologiją bei Šv. Rašto aiškinimui skirtas knygas. Trikalbėje (lotynų, graikų, hebrajų) bibliotekoje protestantiškosioms vokiečių knygoms atstovavo lotyniškos protestantiškų universitetų profesūros knygos: Johano Pomerano (Bugenhagen Johann, 1485–1558) *Psalterium*; M. Ročkos nuomone, sąrašė minimas Homerus buvo Altdorfo profesoriaus Joachimo Camerarijaus parengtas leidinys *Opus utriumque Iliados et Odysseae diligenti opera Jac. Mylii et Jo. Camerarii recognitum* [Basileae, 1541 m.]. Buvo gausus Ph. Melancthono knygų rinkinys – Šv. Rašto dalių leidimai su komentarais – *In Danielem prophetam commentarius...* (Vitenbergae, 1543), sintaksės, dialektikos, graikų kalbos vadovėliai, jo parengti antikos autorių tyrinėjimai (leidiniai su Ph. Melancthono pratarmė-

mis ir komentarais): *Oratio de vita Aristotelis* [Basileia, 1538]¹⁷, Ksenofonto *Opera, quae quidem graecae extant, omnia...* [Basileae, 1540], Hesiodo *Opera et dies* (neaišku, kuris leidimas) ir *Praefatio ac luculentissimae enarrationes Hesiodi* [Parisii, 1533, 1543 ar Köln, 1543], M. T. Cicerono *In oratione pro Milone* (neaišku, kuris leidimas), *De anima, Comentarium Philippi Melanchthonis* [Lugduni, 1540, 1542 ar Vitenbergiae, 1540].

Tad iš esmės toks autorių ir jų veikalų pasirinkimas pirmajame iš išlikusių Lietuvos protestantų bibliotekos sąrašų rodė, kad didžiausia vertybe buvo laikyta ta Vokietijos protestantiškų universitetų profesūros produkcija, kuri dėjo pagrindus naujųjų laikų pradžioje reformuojamam vidurinio ir aukštojo mokslo turiniui ir kartu buvo Europos Renesanso epochos išraiška.

XVI a. ANTROSIOS PUSĖS IR XVII a. BIBLIOTEKOS

Lietuvoje XVI a. 6 dešimtmetį prasidėjo antroji reformacijos banga, joje vyravo kalvinistiškoji bažnyčia, nors veikė didelės liuteronų bendruomenės Vilniuje, Kaune¹⁸, dvaruose buvo išsisklaidžiusių, praktikuojančių liuteronybę bajorų. Į reformacijos pusę per XVI a. 5–7 dešimtmečius buvo perėję daugelis žymių Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės didikų giminių ar pavienių jų atstovų. Nuo XVI a. 8 dešimtmečio prasidėjo dalies didikų grįžimas į katalikų bažnyčią. Žymiausia iš iki galo išlikusių ištikimų protestantams buvo lietuvių kilmės Biržų ir Dubingių kunigaikščių Radvilų šaka. Tačiau, deja, XVI a. Biržų ir Dubingių kunigaikščių Radvilų dvarų bibliotekų katalogų neturime. Ankstyviausias knygų sąrašas Kėdainių dvaro bibliotekai apibūdinti yra išlikęs iš XVII a. vidurio – tai nedatuotas, 183 knygas apimantis knygų sąrašas¹⁹. Vienai iš Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės lauko etmono Kristupo Radvilos (1585–1640) dvaro bibliotekų 1625 m. savo knygas pasiūlė pirkti bajoras, pedagogas Salomonas Risinskis²⁰. Nėra žinių, ar ši biblioteka buvo įlieta į vieną kurią dvaro biblioteką, ar išsklaidyta.

Yra išlikęs paskutinio Biržų ir Dubingių šakos kunigaikščio Boguslavo Radvilos (1620–1669) knygų, dovanotų testamentu (450 tomų) Prūsijos kunigaikščiui elektoriui Fridrichui Vilhelmui²¹, sąrašas. Šios knygos buvo prabangiausia, greičiausiai Vil-

¹⁷ A. Kulviečio bibliotekos sąrašė prie daugumos knygų nenurodyta leidimo vieta ir metai. Remiamasi M. Ročkos Op. cit. nustatytois leidimo vietomis ir metais, jie rašomi laužtiniuose skliaustuose.

¹⁸ **Kiaupa Z.** Op. cit. S. 6. Jis nurodo, kad 1553 m. mirusio Kauno miestiečio amatininko Johano Oliandro turto inventoriuje, 39 knygų rinkinyje, buvo protestanto Vilhelmo Gnaphejaus (1491–1568) neįvardyta knyga ir vokiška kronika, tačiau, deja, kitos knygos nebuvo surašytos.

¹⁹ **Jučas M.** Žinios apie Lietuvos XVII–XIX a. dvarų bibliotekų katalogus // Iš Lietuvos bibliotekų istorijos ... P. 48; Vilniaus universiteto biblioteka. Rankraščių skyrius. F. 4. B. 17289 (A–219).

²⁰ **Lukšaitė I.** Salomono Risinskio bibliotekos Vilniuje sąrašas // Iš Lietuvos bibliotekų istorijos... P. 22.

²¹ **Diesch C.** Fürst Boguslaw und seine Bücherschenkung an die Königsberger Schlossbibliothek // Festschrift Georg Leyh. Aufsätze zum Bibliothekswesen und zur Forschungsgeschichte... Leipzig 1937. S. 117–128; **Kuhnert E.** Geschichte der Staats- und Universitätsbibliothek zu Königsberg. Leipzig 1926. S. 228.

niaus dvaro bibliotekos dalis, iškeliavusi iš Lietuvos, o jų sąrašą 1668 m. sudarė S. M. Grabė²².

Galime daryti prielaidas, kad Biržų ir Dubingių Radvilų šakos XVI–XVII a. dvarų bibliotekos ar jų dalys, kauptos Biržų, Kėdainių, Slucko dvaruose, galėjo pereiti į vėlesnių savininkų rankas, kai XVII a. pabaigoje, užgesus šios šakos vyriškai linijai, XVIII a. šiuos dvarus perėmė katalikiškosios Nesvyžiaus ir Myro kunigaikščių šakos Radvilos. Jų reprezentatyviausia biblioteka buvo kaupiama Nesvyžiaus rūmuose. Biržų, Kėdainių dvarų bibliotekų yra išlikę tik XIX a. sudaryti pilni katalogai.

Centrinė iš evangelikų reformatų bažnyčios institucinių bibliotekų buvo daug kartų naikinta Vilniaus evangelikų reformatų sinodo biblioteka. Ji buvo sudeginta 1611 m. sąmyšių metu, nukentėjo 1639, 1640 m., per XVII a. vidurio karus su Rusija ir Švedija. Kiekvieną kartą buvo dedamos pastangos ją atkurti, ji išaugo iki tūkstančius tomų turinčios bibliotekos, tačiau XVI–XVII a. katalogų neišliko²³. Iš šios bažnyčios institucinių bibliotekų apibūdinimui turime tik 1674 m. Slucko gimnazijos alumnatui (gimnaziją įsteigė Jonušas Radvila 1627 m.) dovanotų (74) knygų sąrašą²⁴. Kėdainių gimnazijos knygos 1837 m. buvo pervežtos į Slucką, o 1854–1862 m. sudarytas Slucko gimnazijos bibliotekos katalogas registravo abiejų gimnazijų jungtinę biblioteką²⁵.

Biblioteką turėjo ir Vilniaus liuteronų bažnyčia – išlikęs jos knygų sąrašas taip pat vėlyvas. Kaip galima spręsti iš nurodomų knygų išleidimo datų, ji sudarė Vilniaus liuteronų kolegija XVIII a. antroje pusėje²⁶. Tad vokiečių protestantiškų knygų plitimui XVI a. II pusėje – XVII a. Lietuvoje informatyviausi yra šiuo metu žinomi keturi bibliotekų ar jų fragmentų sąrašai: S. Risinskio 1625 m., reprezentuojantis Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės evangelikų reformatų intelektualus Vilniuje ir protestantiškos šakos Radvilų dvariškius, Radvilų XVII a. vidurio Kėdainių dvaro bibliotekos, vienos iš Lietuvos evangelikų reformatų institucijos – Slucko gimnazijos bibliotekos 1674 m. fragmentas ir Vilniaus liuteronų bažnyčios bibliotekos XVIII a. katalogo senoji dalis (XVI–XVII a. knygos).

Kaip rodo S. Risinskio (Salomon Rysiński, Pantherus, gim. d. nežinoma – 1625 m.) bibliotekos sąrašo ir Radvilų Kėdainių bibliotekos analizė²⁷, vienas iš bibliotekų komplektavimo šaltinių buvo bendras – tai studijų Europos universitetuose metai ir su-

²² Grabė S. M. Catalogus librorum quarumlibet facultatum a... Boguslao Radziwil... supremo stabuli M. Ducatus Lithuaniae praefecto, nec non serenissimi Electoris Brandenburgici in Ducatu Prussiae locum tenente... bibliothecae legato donatorum 1668. Regiomonti, 1673; Grabė S. M. Series librorum, qui bibliothecae in Prussia Regiae augmento Radziwiliano post editum hujus a. 1673 catalogum novi accessere. Regiomonti, 1712. Šio katalogo duomenų nenagrinėsime, kadangi jų publikacijas rengia J. Tumelis.

²³ Katalog pokazu zabytków ze zbiorów synodu ewang.–reformowanego w Wilnie. Wilno, 1926. S. 10–23; Giebert–Studnicki W. Biblioteka Wileńskiego synodu Ewangelicko–Reformowanego // Biblioteki Wileńskie / Red. A. Łysakowski. Wilno, 1932. S. 99–109.

²⁴ LMAB. F. 40. B. 546. L. 46–49. 1674 m. Slucko alumnatui dovanotų knygų sąrašas.

²⁵ LMAB RS. F. 40. B. 1046. Lietuvos evangelikų reformatų sinodų 1836–1845 m. kanonai. I. 9v, 24v.

²⁶ Lietuvos valstybės istorijos archyvas. F. 1008. Ap. 1. Nr. 407. Catalogus librorum [s.d.].

²⁷ Lukšaitė I. S. Risinskis – Lietuvos reformacijos veikėjas ir humanitarinė kultūra // Lietuvos istorijos metraštis 1984 metai. V., 1985. P. 5–19; Lukšaitė I. Biblioteka Salomona Rysińskiego // Odrozdenie i Reformacja w Polsce. T. 30. Wrocław–Warszawa–Kraków–Grańsk. 1985. S. 191–206.

sidariusių ryšių dėka įsigytos knygos. S. Risinskis studijavo 1586–1589 m. Altdorfo, 1601–1603 m. Leipcigo ir Heidelbergo universitetuose. Nuo 1597 m. jis tapo Biržų ir Dubingių šakos kunigaikščių Radvilų namų pedagogu ir patikėtiniu švietimo ir bažnyčių globos reikalams, dirbo Kristupo Radvilos Perkūno (1547–1603), jo sūnaus Kristupo (1585–1640) ir anūko Jonušo (1612–1655) dvaruose iki mirties, tad turėjo nemažos įtakos jų kultūriniam horizontams formuoti. Apie Kristupo Radvilos Perkūno studijas Europos universitetuose trūksta žinių, o jo sūnus Kristupas studijavo Ženevoje (jr. 1601, 1603), Leipcige (jr. 1601) ir Bazelyje (jr. 1603), kitas Kristupo sūnus Jonas – Bazelyje (jr. 1596 ir 1603), anūkas Jonušas – Leipcige (jr. 1628), Altdorfe (jr. 1630), Leidene (jr. 1631), šios linijos dvarų paveldėtojas Boguslavas – Groningeno (jr. 1637), Utrechto (jr. 1638), Paryžiaus (jr. 1639) universitetuose. Apie išlikusius S. Risinskio ryšius su Altdorfo universiteto profesūra liudijo jo susirašinėjimas²⁸ ir bendradarbiavimas. Be abejo, komplektuojant bibliotekas, buvo pasinaudota knygų mugės Frankfurte prie Maino teikiamomis galimybėmis²⁹. Šie šaltiniai sudarė palankias sąlygas patekti į Lietuvos protestantų bibliotekas įvairių Europos spaudos centrų, iš jų ir Vokietijos, produkcijai. Kiti bibliotekų formavimo šaltiniai buvo Lenkijos ir Lietuvos spaustuvių produkcija ir tiesiogiai iš Prūsijos kunigaikštystės parūpinami Karaliaučiaus spaudiniai, Karališkų Prūsų miestų spaustuvių leidiniai.

Atranką iš plačios knygų pasiūlos formavo kultūriniai ir iš dalies religiniai interesai bei savininkų veiklos kryptys. S. Risinskis, šalia tiesioginių pedagogų pareigų, parengė ir išleido 6 knygas. Žymiausias jų: *Proverbiorum polonicorum... centuria e decem et octo* (Lubča, 1618) – pirmasis priežodžių rinkinys Lenkijos ir Lietuvos valstybėje, Dovydo psalmių vertimas, Enėjaus Senekos laišku komentaras *Ad epistolas L. Aennaei Senecae, Philosophi stoici notarum sive coniecturarum liber* (Nürnberg, 1620). S. Risinskis buvo Vilniaus evangelikų reformatų bendruomenės senjoras. Knygos buvo parengtos Vilniuje. Protestantai Radvilos buvo Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės karo vadai, diplomatai, aukštieji valstybės administracijos pareigūnai – šios veiklos sritys formavo jų knygų kolekcijų pasirinkimą.

S. Risinskio bibliotekoje³⁰ buvo apie 1 000 tomų (822 įrašai, 906 įrišti tomai ir neregistruotų, neįrištų leidinių už 30 auksinų). Daugumą bibliotekos sudarė pasaulietinio turinio veikalai (67 proc. įrašų). Gausiausias buvo (apie 190 knygų) antikos autorių veikalų, išleistų XVI a. ir XVII a. pirmaisiais dešimtmečiais, antikos literatūros bei istorijos tyrinėjimų rinkinys. Antroje vietoje buvo Europos valstybių, Lietuvos ir Lenkijos istorijos knygos (apie 80 įrašų) bei kelionių po įvairias Europos šalis aprašymai (32 įrašai). Gausi buvo filologinės literatūros kolekcija: žodynai (dvikal-

²⁸ Šį susirašinėjamą plačiai apibūdino Kunstmann Heinrich. Salomon Rysiński į norymberški universitetą Altdorfie // *Odrodzenie i Reformacja w Polsce*. T. 20. Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk, 1975. S. 141–154.

²⁹ Pats S. Rysinskis prie sudaryto bibliotekos sąrašo užrašė, kad už knygų pervežimą vežimais iš Niurnbergo sumokėjęs 36, iš Leipcigo – 24, iš Bazelio – 52 lenkiškus auksinus, o už 7 metų nuomą bibliotekai Vilniuje, mūriniam name, – 140 auksinų. Baltarusijos Respublikos centrinis istorinis archyvas Minske. F. 694. Ap. 1. B. 450.

³⁰ S. Risinskio bibliotekos bendras apibūdinimas, jos sąrašas yra skelbti ir analizuota humanistinės literatūros teminė grupė (žr. nuorodą Nr. 20 ir 27), todėl čia apsiribosime tik bendriausiu apibūdiimu ir protestantiškų Vokietijos knygų apžvalga.

biai ir daugiakalbiai), gramatikos (lotynų, graikų, vokiečių), sentencijų, priežodžių, epigramų rinkiniai, specialiai pedagogo darbui reikalingi logikos, retorikos, aritmetikos vadovėlių rinkiniai. Apie 21 proc. visos bibliotekos sudarė tikybos literatūra. Čia daug dėmesio skirta Biblijos ir jos dalių leidiniams: 6 viso Šv. Rašto leidiniai hebrajų, graikų, lotynų ir įvairiomis tautinėmis kalbomis, 10 Naujojo Testamento skirtingų leidinių, 12 Dovydo psalmių leidimų įvairiomis kalbomis, egzegezės, Biblijos tekstų komentarų rinkinys. Vyraujanti kalba bibliotekoje – lotynų, tačiau gausūs buvo knygų hebrajų, graikų kalbomis rinkiniai. Knygų tautinėmis lenkų, prancūzų, vokiečių, rytų slavų, danų, lietuvių, belgų, anglų kalbomis buvo stebėtinai mažai – gausesnė buvo tik lenkiškų knygų kolekcija. Dėmesys Vokietijai buvo formuojamas bendrų Radvilų giminės nuostatų apie jaunosios kartos auklėjimą. Kristupas Radvila Perkūnas (1547–1603) testamente 1599 m. nurodė sūnums, kad reikia išmokti pirmiausia lotynų ir vokiečių kalbas, daugiausia dėmesio skirti protestantiškiems universitetams Vokietijoje (pirmiausia vykti į Leipcigą), tačiau nurykti ir į Prancūziją³¹. Veikė nuostata, kad būtina mokytis krašto, kuriame studijuojama, kalbos, pažinti papročius, etiketą. Todėl bibliotekoje buvo vokiečių kalbos žodynų (Nr. 165, 587, 630 ir kt.), 2 knygos vokiečių kalba: Naujasis Testamentas (Nr. 652), knyga apie ūkininkavimą (Nr. 317), ir su Vokietijos realijomis susijusi *Malus mulier Germanicae* (Nr. 350). Lotynų, hebrajų, graikų kalba sukomplektuotoje bibliotekos dalyje vokiečių protestantiškų universitetų profesūros veikalai stovėjo visose aptartose teminėse grupėse šalia Šveicarijos (Ženevos, Bazelio, Ciūricho), Prancūzijos (Paryžiaus, Lijono), Nyderlandų (Leideno, Amsterdamo, Liuveno) intelektualų leidinių.

Gausiausias buvo antikos tekstų, parengtų Vokietijos protestantiškų universitetų profesorių, rinkinys. Čia buvo Altdorfo, Tiūbingeno, Leipcigo profesoriaus Joachimo Cammerarijaus (Ph. Melanchthono draugo) parengtos Ezopo pasakėčios (Nr. 493), matyt, taip pat parengti keli Plauto komedijų rinkiniai (Nr. 720, 732) bei anotacijos 4–ioms evangelijoms (Nr. 233); Philippo Cammerarijaus, Altdorfo universiteto pakanclerio, veikalai, leisti Altdorfe (Nr. 213), to paties universiteto profesoriaus Conrado Rittershusijaus (1560–1613) (Nr. 268) bei kurį laiką dirbusio Heidelberge profesoriaus Hieronymo Zanchijaus (1566–1590, Nr. 67) knygos. Tiūbingeno profesūrai atstovavo neolotyniškos poezijos kūrėjas Nikodemas Frischlinas (1547–1590) – iš jo knygų buvo Persijaus ir Horacijaus tekstų komentarai (Nr. 400) ir jo paties grožiniai veikalai (Nr. 429). Iš Erfurto universiteto profesūros gausiausiai buvo surinkęs Eobano Hesso (Helius) veikalus – įvairias poemas (Nr. 391), jo parengtas Vergilijaus Bukolikas (Nr. 366) ir Dovydo psalmyną (Nr. 681, 683, 750). S. Risinskis turėjo spautuvinininko Christiano Egenolfo (1502–1555) leistus Vergilijaus veikalus (Nr. 496), Strasbūro mokyklos rektoriaus Johanno Sturmo (1507–1589) Cicerono veikalų interpretacijas (Nr. 516) ir *Epistola selectae* (Nr. 622); Liuneburgo kunigo Friedricho Dedekindo (1524–1598) garsųjį *Grobianus* (Nr. 520).

Rengdamasis rašyti *Proverbia* rinkinį, S. Risinskis nuosekliai komplektavo tokio pobūdžio knygas, dalis jų buvo rengtos Vokietijoje ir apėmė vokiškus priežodžius:

³¹ Monumenta Reformationis Polonicae et Lithuanicae. Zabytki z wieku XVI–go. Ser. 1. Z. 1. Wilno, 1925. S. 168.

turėjo Nyderlandų kilmės Vitenbergo, Rostoko, Heidelbergo istorijos profesorius Johano Grutero (Janus Gruyter, 1560–1627) *Florilegium...* (3 tomai, Frankfurt 1610–1612, Nr. 276) bei jo paties parengtą garsų antikos įrašų *Inscriptiones antiquae totius orbis Romanorum* (Heidelberg, 1603, Nr. 4) leidinį.

Tarp įvairių visuotinės istorijos knygų ir kronikų bibliotekoje turėjo ir Vitenbergo profesorių Johano Cariono (mir. 1537 m.) *Chronicon Carionis vetus* (Nr. 300), parengtą Ph. Melanchthono, bei Conrado Peucero *Chronicon Carionis a Melachthone et Peucero auctum* (Nr. 295), taip pat nepažymėto autoriaus *Historia Germanica* (in 2°, Nr. 36).

Logikos vadovėlių rinkinyje buvo Rudolfo Agricolos (Sneider Schnitter, apie 1494–1566, Nr. 332), Juliaus Pacijaus (Pacius, Nr. 406) veikalai. Turėjo *Leges academiae Vitenbergensis* (Nr. 795).

Nors pats S. Risinskis buvo evangelikas, tačiau, komplektuodamas Šv. Rašto leidimus, egzegezės, sisteminės teologijos, dogmatikos istorijos veikalus, rinkosi ne vien pagal tikybos kriterijų. Calvino ir Theodoro Bezos jis turėjo po 5 pagrindines knygas; tarp 5 katekizmų: vieno lietuvių (Nr. 448), vieno lenkų kalba (Nr. 396), Urbano Regijaus lotynų kalba (Nr. 586), buvo net du skirtingi Heidelbergo katekizmo leidimai (Nr. 484, 611), iš Martino Lutherio knygų tik vieną – *Postilla domestica* (Nr. 99).

Populiariausias autorius S. Risinskio bibliotekoje buvo Nyderlandų–Leideno, Liuvono universitetų profesorius, filologas, filosofas Justus Lipsius (1547–1606, nuo 1572 m. liuteronas, nuo 1599 m. katalikas) – jo turėjo 18 knygų; antroje vietoje buvo Ph. Melanchthonas – 16 knygų ir Erazmas Roterdamietis – 13 knygų. Ph. Melanchthono knygų rinkinyje buvo antikos tekstų kritinės publikacijos, pagrindinės egzegezės knygos (*Loci communes*, Nr. 321, *Ennaratio epistolae ad Romanos*, Nr. 343) ir knygos, kūrusios humanitarinio išsilavinimo reformos turinį Vokietijoje: beveik pilnas kompletas lotynų, graikų kalbų, logikos, retorikos vadovėlių, *Philosophia moralis* (Nr. 500), *Ethica doctrina* (Nr. 595), epigramų (Nr. 203, 798), paties Ph. Melanchthono kalbų rinkiniai bei *Hesiodi carmina graece cum notis Philippi Melanchthonis* (Nr. 341), kartu su Jenos profesoriumi Victorinu Strigeliumi parengta *In proverbialia et Ecclesiastem commentarius* (Nr. 567).

Panašios proporcijos tarp teminių grupių pastebimos ir **Kėdainių dvaro bibliotekos** apraše, kuriame užregistruotos 183 knygos. Žinių apie Kėdainių dvaro bibliotekos sąrašą egzistavimą paskelbė M. Jučas³². Sąrašė nenurodyta jo sudarymo data ir kieno biblioteka jame surašyta. M. Jučo nuomone, šis sąrašas buvo sudarytas XVII a. Iš tiesų detalesni jo tyrinėjimai tai patvirtino. Jį galima datuoti tiksliau: vieną iš knygų (Nr. 3), įrašytą kaip *Pauli Piasecii Chronica*, galima nesunkiai identifikuoti – tai yra Paulio Piasecijaus *Chronica gestorum in Europa singularium*. Ji buvo leidžiama trumpai – Krokovoje 1645 m., 1646 m., 1648 m. ir Amsterdame – 1649 m.³³ Tad katalogas turėjo būti sudarytas anksčiausiai po 1645 m. Kadangi sąrašė nurodytos „Jo

³² Jučas M. Žinios apie Lietuvos XVII–XIX a. dvarų bibliotekų katalogus // Iš Lietuvos bibliotekų istorijos ... P. 48.

³³ Bibliografia literatury polskiej. Piśmiennictwo staropolskie. Nowy Korbut. T. 3. [S.L.], 1965. P. 103; **Estreicher K.** Bibliografia polska. T. 24. Kraków, 1912. S. 230–232.

malonybės Kunigaikščio kambaryje” esančios knygos, yra pagrindo manyti, kad biblioteka buvo Radvilos, ilgesnius laiko tarpus gyvenusio Kėdainių dvare XVII a. 5–6 dešimtmetyje. Tuo laikotarpiu čia pastoviau rezidavo Jonušas Radvila (1612–1655). Jonušas Radvila buvo vyriausiasis Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės karo vadas (nuo 1646 m. – lauko etmonas, nuo 1654 m. – didysis etmonas), nuo 1653 m. – Vilniaus vaivada. Centrinė jo rezidencija buvo Vilniaus dvaras, tačiau Kėdainiams jis skyrė ypatingą dėmesį – čia steigė spaustuvę lietuviškiems leidiniams, dosniai rėmė Kėdainių gimnazijos veiklą, o savo žmonai stačiatikei, Moldavijos kunigaikštytei, Kėdainiuose statydino stačiatikių cerkvę, kad ji, būdama šiame mieste, turėtų kur pasimelsti. Po Jonušo mirties Kėdainius valdęs Boguslavas Radvila (1620–1669) į juos retai užsukdavo. Tad yra pagrindo manyti, kad tie du Kėdainių dvaro bibliotekos sąrašai lapai yra **Jonušo Radvilos Kėdainių dvaro bibliotekos** (greičiausiai visų knygų, kadaįgi aprašyti 2°–12° formato leidiniai) aprašas, sudarytas po Jonušo mirties 1655 m. kaip dalis dvaro inventoriaus (sąrašas yra be savarankiško pavadinimo).

Sąrašė nurodytos šešios parankinės knygos, laikytos kunigaikščio kambaryje: tarp Abrahamo Ortelijaus atlaso *Teatrum orbis terrarum*, Ispanijos žemių *Inscriptiones*, knygos apie graikų monetas ir kt. lotynų kalba buvo viena vokiečių kalba apie fechtavimo meną; aprašyta kaip *Gründliche Beschreibung freyen Kunst des Fechtens*. Kaip ir S. Risinskio bibliotekoje, gausiausias buvo antikos (graikų ir romėnų) grožinės literatūros ir istorikų tekstų, išleistų XVI–XVII pirmojoje pusėje, rinkinys, gausi logikos, retorikos, kalbos turinimui (lotynų, graikų kalbomis) skirtų knygų kolekcija. Iš religinių knygų palyginti gerokai mažesnis buvo Biblijos tekstų rinkinys; jame buvo vieno iš žymiausių tolerancijos idėjos pagrindėjų Europoje Sebastiono Castelliono Biblijos leidinys, populiarus visose Lietuvos bibliotekose XVI–XVII a., ir vienas dėl įrašo trumpumo neidentifikuojamas Naujojo Testamento leidinys. Bibliotekoje kaupia santykinai mažiau egzegzės, daugiau poleminės literatūros. Įprastinių XVI a. pabaigos vadovėlių arsenalas papildytas Dancigo akademinės gimnazijos Bartolomejaus Keckermanno filosofijos disputais (Nr. 22). Kunigaikščio politinė veikla orientavo į naujosios istorijos veikalus – jis rinko knygas apie Lenkijos–Lietuvos, Vokietijos, Nyderlandų, Danijos, Italijos istoriją. Pabrėžtinai lotyniškoje Jonušo Radvilos bibliotekoje knygų tautinėmis kalbomis santykinai daugiausia buvo vokiečių kalba – 10, lenkų – 3, kelios prancūzų, danų kalbomis. Pažymėtina vokiečių kalbos gramatika (Nr. 138). Tarp knygų vokiečių kalba dominuoja istorinės: protestanto istoriko, daugiausia dirbusio Strasbūre Johano Sleidano (1506–1556) knygos *Commentarii de statu religionis et Reipublicae Carolo V Caesare* vertimas į vokiečių kalbą, aprašytas kaip *De rebus Germanica Germanico idiomate* (Nr. 8), ir Ph. Melanchthono bendradarbio Davido Chytraejaus (Kochhafen David, 1530–1600) – Rostoko universiteto profesoriaus, Mecklenburgo bažnyčios reformatoriaus knygos, aprašytos kaip *Chronicon Germanico idiomate (Chronicon Saxoniae)* (Nr. 13), *Illustrium virorum Germaniae Pantaleonus* (Nr. 11). Vokiečių kalba turėjo ir Heidelbergo profesoriaus Davido Parejaus (1548–1636) *Opera* (Nr. 136). Bibliotekoje buvo ir senųjų vokiečių žemių kronikų lotynų kalba rinkinys (Nr. 12). Religines knygas kunigaikštis rinkosi mieliau lotynų kalba. Net dvi turėtosios M. Lutherio knygos buvo lotyniškos: Erfurto profesoriaus Justo Jono (Jodok), Lutherio bendražygio, išversta į lotynų kalbą ir aprašyta

kaip *Liber Jesu Syrach* (Nr. 112), bei knyga, pažymėta kaip *Quartus tomus Enarrationum in Epistola et Evangelium* (Nr. 159). Ph. Melanchthoną reprezentavo *Loci communes* (Nr. 48) ir keli vadovėliai (Nr. 75, 132). Iš artimų Ph. Melanchthono bendradarbių veikalų turėjo V. Strigelijaus *Hypomnemata in Novi Testamenti* (Nr. 37). Palyginti su S. Risinskio biblioteka, santykinai sumažėjo taip pat ir Justo Lipsijaus knygų (jų buvo tik 3).

Lyginant Jonušo Radvilos ir S. Risinskio bibliotekų sisteminės grupės, ryškėja aiški tendencija, kad vėliau komplektuotoje kunigaikščio bibliotekoje gerokai sumažėjo vadovėlių iš protestantiškų Vokietijos žemių, o padaugėjo jų iš Italijos – Trisdešimtmetis karas buvo nutraukęs naujų knygų papildymus ir keitė tradicines įplaukų iš Europos šalių proporcijas Vokietijos nenaudai net tuo atveju, kai politinis dėmesys jai nebuvo susilpnėjęs.

Lietuvos evangelikų reformatų švietimo institucijos – **Slucko gimnazijos bibliotekos** fragmente – Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės sargybininko (magister custodiæ) našlės Mirskienės 1674 m. dovanotų ir specialiai alumnatui pirktų 73 knygų sąrašas atspindėjo kitokia knygų atranka³⁴. Ją diktavo ir kiti knygų rinkimo tikslai. Kėdainių ir Slucko mokyklas finansavo Kristupas Radvila (1585–1640). Kartu su Lietuvos evangelikų reformatų sinodu jis performavo jau veikiančias mokyklas į gimnazijas. Buvo numatyta, kad šios gimnazijos rengs būsimus evangelikų reformatų kunigus, ir 1625 m. sinodas kartu su mokyklomis nutarė steigti alumnatus ir bibliotekas³⁵. Kaip ir galima tikėtis, 1674 m. dovanotoje kolekcijoje knygos buvo parinktos kandidatams į evangelikų reformatų kunigus lavinti. Joje vyrauja Šveicarijos autorių ir leidėjų kūriniai: 3 Biblijos leidiniai, vienas iš jų Teodoro Bezos graikų ir lotynų kalba, beveik visi kalvinistiški buvo egzegzės ir Biblijos komentarų leidiniai (23), teologinių traktatų, pamokslų leidiniai (apie 17) – arba kalvinistiški, arba katalikiški. Iš Vokietijos buvo kelios knygos poleminės literatūros poskyryje: tai Davido Parejaus *Disputationes* (31), dirbusio Heidelberge, Strasbūre ir Neustadte, Hieronimo Zanchijaus (1566–1590) *Opera theologica*, liuteronu Martino Buceraus (1491–1551) *Opera*. Kolekcijos sudarytojas rinkosi tuos liuteronų teologus, kurie bandė akcentuoti ne protestantiškų tikybų dogmatikos skirtybes, o bendrumus. Šia kryptimi dirbo ir M. Bucerus, ir Hieronimas Zanchijus. Tarp 6 istorijos knygų buvo jau gerai Lietuvoje pažįstamas Johano Cariono *Chronicon* (3 tomai).

Sluckui dovanota kolekcija, kaip ir anksčiau aptartosios bibliotekos, buvo lotyniška – joje nebuvo nė vienos knygos vokiečių kalba ir tik kelios knygos lenkų kalba. XIX a. sudarytas jungtinės Slucko ir Kėdainių bibliotekos (apie 900 teologijos ir 1 100 gamtos mokslų bei literatūros) katalogas rodo, kad senojoje šios bibliotekos dalyje vyravo leidiniai lotynų, hebrajų ir graikų kalbomis, tačiau būta leidinių beveik visomis Europos tautų kalbomis. Abiejų gimnazijų jungtinę biblioteką reikia specialiai ištyrinėti ir apibūdinti.

³⁴ LMAb. F. 40. B. 546. L. 46–49. Slucko alumnatui 1674 m. dovanotų knygų sąrašas. Knygos nenumeruotos, nenurodyti leidimo metai, vieta ir formatai.

³⁵ Akta synodów prowincjonalnych Jednoty Litewskiej 1611–1625. Monumenta Reformationis Polonicae et Lithuanicae. Ser. IV. H. 2. Wilno, 1915. S. 93–96.

Vilniaus evangelikų liuteronų miesto bendruomenė veikė Vilniuje nuo XVI a. vidurio. Iš pradžių ji keitė pamaldų vietą. Medinė bažnyčia, kaip manoma, buvo pastatyta 1579 m., tad didžiausia tikimybė, kad biblioteka galėjo formuotis per paskutinį XVI a. ketvirtį. Ją pildė Lietuvos liuteronai, palikdami testamentais savo asmenines bibliotekas: Samuelis Dombrovskis (Vilniaus kunigas), Jurgis Plotkovskis (Šaulėnų kunigas), Paulius Korvinas (Vilniaus mokyklos rektorius). Išlikęs 1748 m. bibliotekos katalogas apima 185 knygų pavadinimus³⁶. Knygų leidimo datų analizė rodo, kad intensyviausiai biblioteka buvo komplektuojama per XVI amžiaus paskutinį dešimtmetį ir per XVII amžių, o XVIII amžiaus leidinių įsigyta visai nedaug (matyt, nusistovėjusius ryšius nutraukė Šiaurės karas). Tad iš esmės katalogas parodo Vilniaus liuteronų bažnyčios XVI–XVII a. bibliotekos sudėtį. Kiek galima spręsti iš katalogo duomenų, seniausios bibliotekos knygos buvo išleistos 1550–1566 m., jų autoriai: Johanas Sleidanus, Martinus Lutheris, Lucianus Samosatenes, Andreas Dominicus Floccas, Johanas Spannenbergas. Seniausios knygos vokiečių kalba buvo J. Sleidano *Wahrhaftige Beschreibung...* ([s. l.] 1555 m., 4°, Nr. 42) ir M. Lutherio *Tischreden* (Jena, 1566, 2°, Nr. 12).

Apžvelgus bibliotekos XVI–XVII a. knygų visumą ir pasiskirstymą kalbomis, matyti, kad leidiniai lotynų kalba sudarė 38,3 proc. (71 pavadinimas), o vokiečių kalba – 45,9 proc. (85 pavadinimai), hebrajų užfiksuotas 1, graikų – 2, lenkų – 10 (5,4 proc.), anglų – 3, prancūzų – 2 pavadinimai. Pagal turinį ši biblioteka buvo specializuota – joje vyravo teologiniai leidiniai: gausiausia buvo pamokslų kolekcija (per 26 pavadinimus), teologiniai traktatai ir poleminės knygos (apie 23), bažnyčios istorijos (apie 10), Biblijos teksto komentavimas (per 10). Palyginti mažai suregistruota visos Biblijos ar Naujojo Testamento leidinių. Jų buvo 5: 1 vokiečių kalba (įrašas Balthasaro Mentzo *Wittenbergische Deutsche Bibel* ([s. d., s. l.], 2°, Nr. 32), 3 – lenkų kalba: Radvilų Biblija (Brest, 1563, 2°, Nr. 33), įrašyta kaip *Biblija polska anonyma* (4°, Nr. 52), Naujasis Testamentas lenkų kalba – 1686 m. Amsterdamo leidinys (8°, Nr. 114); Naujasis Testamentas graikų kalba (parengėjas, leidimo vieta ir data nenurodyti (12°, Nr. 17). Palyginus Biblijos leidimų kiekį su analogiškai S. Risinsko sukomplektuotais, matyti, kad Vilniaus liuteronų bažnyčia turėjo jų kelis kartus mažiau. Katekizmai ir giesmynai, naudojami pamaldų metu, į katalogą nebuvo įtraukti, tik nurodyta, kad jų esą daug. Pačioje bibliotekoje buvo trys katekizmai: Aegidijaus Hunnijaus (Lübeck, 1598, 4°, Nr. 48), Ludovico Seltzero Diderico (Frankfurt/M, 1645, 8°,

³⁶ LVIA. F. 1008. Apr. 1. Nr. 407. L. 1–8. Index Librorum. Yra du knygų sąrašai, kurių sudarymo datos nenurodytos: 1. Registruojantis 185 knygas; prie jo yra priedas ta pačia rašyena ir ant tokio paties popieriaus apie 1748 m. kunigo Pohlo perduodamas bibliotekai 6 knygas. Kunigas Johanas Georgas Pohlas, kaip liudija tame pačiame fondo apraše (Nr. 402, b. 70) esantys duomenys, dirbo Vilniuje 1732–1763 m. Todėl yra pagrindo ir patį katalogą datuoti 1748 m. Katalogas registravo 2, 4, 8, ir 12 formato knygas. 2 ir 12 formato knygos turi atskiras numeracijas, o 4 ir 8 – sujungtos, todėl, nurodant knygos numerį tekste, nurodomas ir formatas. 2. Katalogo, registruojančio 101 knygą, fragmentas, apimantis tik dalį 4 ir visą 8 formatą. Sąrašas sudarytas, kaip galima spręsti iš knygų leidimo datų, XIX a. pradžioje, jame knygos nenumetuotos. Palyginus abiejų katalogų 4 ir 8 formato knygų sąrašus, matyti, kad jie nėra visai identiški, tačiau skiriasi nedaug.

Vilniaus liuteronų bibliotekos bendriciems bruožams apibūdinti remsimės pirmuoju sąrašu.

Nr. 90), M. Lutherio aprašytas kaip *Wittenbergische Catechismus* (1591, s. l. 8°, Nr. 111). Gausiau nei katekizmų buvo surinkta įvairių Tikėjimo išpažinimų. Buvo trys Ph. Melanchthono knygos: *Annotationes in Evangelium* (data ir leidimo vieta nenurodytos, 2°, Nr. 2), *Grammatica* (Wittenberg, 1648, 8°, Nr. 79) ir *Chronicon Carionis...* (Wittenberg, 1588, 2°, Nr. 8). M. Lutherio – taip pat trys: *Tischreden* (Jena, 1566, 2°, Nr. 12), jau anksčiau minėti *Catechismus* ir *Biblia*.

Iš pasaulinės literatūros turėjo 10 istorijos knygų, kelias antikos autorių, kelias teisės knygas, šiek tiek retorikos, matematikos vadovėlių.

Knygos vokiečių kalba buvo rinktos iš visų Vokietijos ir Prūsijos protestantiškų teritorijų ir dauguma jų yra liuteroniškos. Yra leidinių iš Frankfurto prie Maino (jų daugiausia), Leipcigo, Halės, Kaselio ir Vitenbergo, Strasbūro, Tiubingeno, Liubeko, Liubneburgo, Erfurto, Volfenbiutelio, Niurnbergo, Kelno, Heidelbergo, Bremeno, Ingolštato, Magdeburgo, Elbingo, Karaliaučiaus leidyklų. Kaip ir buvo galima tikėtis, palyginti su kitomis Lietuvos protestantiškomis bibliotekomis, joje buvo nedaug Šveicarijos, Amsterdamo ir Leideno leidyklų produkcijos. Bibliotekos specifiką sudarė gausiai komplektuoti Karaliaučiaus leidiniai. Bibliotekos formuotojai iš esmės orientavosi į liuteroniškų Vokietijos spaustuvų produkciją, tačiau tai nebuvo tik ortodoksiškų knygų rinkinys: turėta ir reformatų³⁷ (pvz., Jacobo Zabarellos, 2°, Nr. 5), Danieliaus Sachsės (1596–1669) (2°, Nr. 23), Amando Polanaus (1561–1610) (4°, Nr. 70) knygų.

Bendrasis bruožais apžvelgus teologijos knygų ir specialiai pamokslų kolekciją, susidaro įspūdis, kad vilniškiai gana atidžiai sekė Vokietijos liuteronų mokymo raidą. Pamokslų rinkinyje buvo garsių Vokietijos teologijos profesorių ir superintendentų, katedrų pamokslininkų kūrinių iš įvairiausių Vokietijos žemių: Heidelbergo profesoriaus ir Kurpfalco rūmų pamokslininko Abrahamo Sculteto (1566–1625) (2°, Nr. 21), Jenos profesoriaus, Koburgo superintendente Johanno Gerhardo (1582–1637) (4°, Nr. 11), Augsburgio teologo Hartmanno Creidės (1606–1656) (4°, Nr. 27, 29), Magdeburgo katedros pamokslininko Reinhardo Bacho (gim. 1587) (4°, Nr. 14), Strasbūro, Frankfurto prie Maino ir Berlyno teologo Philippo Jacobo Spenerio (1635–1705), Holšteino – Gottfrido Kiliano (1622–1669) (4°, Nr. 41), Leipcigo profesoriaus Hieronymo Kromayerio (apie 1610–1670) (4°, Nr. 7)³⁸.

Gausiausias buvo Karaliaučiaus teologų veikalų rinkinys: Sebastiano Artomedes (1544–1602) (4°, Nr. 37), Andrejo Osiandero (1498–1552) (8°, Nr. 64a), Bernhardo Derschowo (1591–1639) (4°, Nr. 43), Jacobo Bole (1619–1670), (4°, Nr. 51), Christiano Dreiero (Dreyer) (gim. 1610) (4°, Nr. 38, 39), Bernhardo von Sandeno (gim. 1636) (4°, Nr. 45, 49)³⁹ ir kt. Prūsijos kunigaikštystės teologų rinkinys buvo papildytas istorine knyga – Casparo Schützo *Historia rerum Prussicarum*, įrašė nurodyta

³⁷ Handbuch der Dogmen- und Theologiegeschichte. Zweiter Band: Die Lehrentwicklung im Rahmen der Konfessionalität / Hrsg. von Carl Andresen. Göttingen. 1980. S. 315, 333.

³⁸ Asmenvardžių formos rašomos kaip kataloge: Bircher M. Deutsche Drucke des Barock 1600–1720. Katalog der Herzog August Bibliothek Wolfenbüttel. München–New York–London–Paris. Ser. A, B, C. 1988.

³⁹ Pavardžių formos rašomos ir gyvenimo datos pateikiamos kaip: Gottlieb J. Ch. Allgemeines Gelehrten Lexicon. B. 1–4. Leipzig, 1750–1751.

1599 m. leidimo data (leidimo vieta nenurodyta, 2°, Nr. 30). Toks teologinių knygų komplektavimas rodė, kad Vilniaus liuteronų miesto bažnyčia ir intelektualioji bendruomenė dalis buvo sutelkusi informaciją apie liuteronų mokymo plėtojimą ir protestantiškose Vokietijos žemėse, ir Prūsijos kunigaikštystėje.

Palyginus XVII a. pirmosios pusės (S. Risinskio, J. Radvilos) bibliotekose sutelktų knygų kalbų pasirinkimą su Frankurto prie Maino knygų mugėje buvusia pasiūla pagal knygų mugės katalogus⁴⁰, matyti, kad Lietuvoje buvo renkama lotyniškoji produkcija: lotyniškų knygų kiekis bibliotekose daug kartų viršijo tą lotyniškų knygų dalį, kuri buvo siūloma mugėje. Pavyzdžiui, S. Risinskio bibliotekos komplektavimo metu – XVII a. pirmame ketvirtyje Vokietijoje buvo spausdinama maždaug dvigubai daugiau lotyniškų knygų nei vokiečių kalba, tuo tarpu šioje bibliotekoje lotyniškų knygų buvo 100 kartų daugiau nei vokiškų, atitinkamai J. Radvilos bibliotekoje lotyniškų buvo 18 kartų daugiau.

Vilniaus miesto liuteronų bažnyčios komplektuotojai vokiečių kalbą laikė savo identiteto kalba. Tai liudijo ir tokių leidinių kaip *Deutschland ist nicht das Römische Reich* (įrašė nurodyta 1673 [s.l.], 12°, Nr. 29) ar Hartmanno Creidės *Jeremia Klage Deutschland Klage* (Frankfurt/M., 1677, 4°, Nr. 35) buvimas bibliotekoje. Tačiau ir šios bibliotekos sudarytojus veikė Lietuvoje vyravusi bendra nuostata laikytis lotynų kalbos, kaip tinkamiausios intelektualinei informacijai. Vilniaus liuteronų XVI–XVII a. teologinių vokiškų leidinių kiekis maždaug tik 8 proc. viršijo atitinkamus lotynų kalba, kai pačioje Vokietijoje, Frankurto prie Maino knygų mugės katalogų duomenimis, protestantiškos teologijos knygų vokiečių kalba buvo išleidžiama beveik dvigubai daugiau nei lotyniškų, o XVII a. vokiškų leidinių jau didėjo keturgubai, palyginti su lotyniškais. Vilniaus liuteronų bažnyčios biblioteka buvo daugiau lotynizuota nei tuo metu siūlomas Frankurto prie Maino knygų mugės asortimentas.

Spaudoje šnekamosiomis kalbomis vokiečių kalba konkuravo su lenkų kalba: S. Risinskio bibliotekoje buvo palyginti daugiau lenkiškų nei vokiškų, o J. Radvilos – daugiau vokiškų nei lenkiškų knygų (jų buvo iš viso 3).

Aptartų bibliotekų pasirinkamų knygų tematikos analizė parodė, kad (išskyrus Vilniaus liuteronų vėlyvą biblioteką) Lietuvos protestantams patraukliausias buvo Vokietijos universitetų profesūros knygos, ypač XVI–XVII a. leidžiami antikos autorių kūriniai. Akivaizdu, kad iš Vokietijos protestantų autorių, imant visų apžvelgtų bibliotekų mastu, populiariausias buvo Vokietijos autorius Ph. Melancthonas (šalia Nyderlandų J. Lipsiaus). Labiausiai Lietuvoje buvo domėtasi švietimo reformos turinį grindžiančiais veikalais, Europos valstybių istorija, antikos autorių XVI–XVII a. Europoje parengtais ir leidžiamais veikalais.

Vokietijos protestantiška knyga, daugiausia lotyniškoji, buvo tik viena iš sudėtinių dalių šalia Šveicarijos, Nyderlandų spaudos centrų produkcijos.

Lietuvos istorijos institutas

Įteikta 1995 m. gegužės mėn.

⁴⁰ Zarncke Fr. Erläuterung der graphischen Tafeln zur Statistik des deutschen Buchhandels in den Jahren 1564 bis 1765 // Kapp F. Geschichte des Deutschen Buchhandels bis in das Siebzehnte Jahrhundert. Leipzig, 1886. S. 791–795.

PROTESTANT GERMAN BOOKS IN PROTESTANT LIBRARIES OF THE GRAND DUCHY OF LITHUANIA IN THE 16th–17th CENTURIES

Summary

Files and lists of the following 16th–17th c. libraries are analysed: library of King Žygimantas Augustas (part of the library reconstructed by A. Kawecka-Gryczowa – 960 titles), nobleman Salomon Rysinsky (birth date unknown – 1625) in Vilnius (about 1000 titles), collections in 1674 given as a present to Slutsk boarding-school (74 books). Kėdainiai estate library of the middle of 17th c. (183 titles) and Vilnius Lutheran church library of the 16th–17th c. (185 titles). Identification of books indicated on the list of Kėdainiai estate library made it possible to determine that this library belonged to Jonušas Radvila (1612–1655) who was chief commander of the Army of GDL and Vilnius governor.

All libraries were Latin with the exception of Vilnius Lutheran church library in which there were 8 books more in German than in Latin. A conclusion is made that the general trend in Lithuania to choose Latin as the language of intellectual information exerted influence also on Vilnius Lutheran German community in the library of which there were only 8 books in German more than in Latin, whereas, in Germany itself (according to the data obtained from the files of the book market in Frankfurt am Mein) the number of theological books in German exceeded those in Latin twice.

As regards the living languages there were sets of books in German, Polish, Lithuanian, Danish, French, English. German and Polish books were most abundant. However, it should be pointed out that in Jonušas Radvila's library there were only 10 books in German and 3 books in Polish.

Sets of books from Protestant Germany were only a constituent part of the libraries taken together with abundant printed products of Switzerland and Netherlands. Lithuanian Protestants preferred the books used by German university professors especially the works of antique authors issued in the 16th–17th c., books on the history of European countries, texts of the Bible, their explanations and interpretations. Among German protestant authors Philip Melanchthon was the most popular, next to Professor Justo Lipsy from Netherlands. Readers were also interested in the works grounding educational reforms.